

KIBRIS AKSAKALLI EFSANESİ'NDE ALEVİ-TÜRKMEN İNANÇ MOTİFLERİ

Ejdan SADRAZAM*, Şevket ÖZNR**

Öz

Bu makalenin başlıca amacı günümüzde derlenmiş olan 'Ak Sakallı Efsanesi' içerisinde şamanizm ve animizm gibi eski Türk inançlarının simge ve kavramlarının sürekliliğini ve taşınmasını keşfetmek ve irdelemektir. Dini semboller belirli bir yaşam tarzı ile belirli bir metafizik arasında temel bağlantıları formüle etmekte ve bunu yaparken bir diğerinin yetkisini ödünç almaktadır. Aleviler tarafından taşınan Eski Türk inançlarının simge ve kavramları ikincil ve resmi dine karşıydı. Bu nedenle yeni kuşakların geleneksel Türk dinlerini, düşünme tarzlarını ve yaşambişimlerini konusunda eğitilmeleri için efsaneler içerisine gizlenmişlerdi. Tavşan totemi, kutsal dağ motifi, kutsanan göç olgusu, üç ve yedi gibi eski Türk inançlarında önemli olan kutsal sayılar, don değiştirme, şamanın ateşe hükmetmesi ve şamanın kendisi gibi çeşitli semboller içerisine yerleşmiş inançlar bu araştırma boyunca tespit edilmiştir. Şimdiye kadar kültür kalıpları, sistemleri veya semboller kompleksleri gibi, dini simgeler bilgi dışsal kaynaklı bilgiler olarak düşünülüyordu. Oysa, onların içselleştirdiği bilgi, toplumla bütünleşmiştir. Bunu, bir efsanenin başarısının aile ve toplum içerisinde düzenli tekrarlanmasına bağlı olmasından anlıyoruz. Fakat gerçek başarı toplumun maruz kaldığı pek çok açıklanamayan hastalık, keder ve diğer felaketlere toplum için yaratıcı ve özgün yanıtlar sunabilmesi ve geçmiş ile bugün veya ölümlerle yeni kuşaklar arasında bir süreklilik temeli kurabilmesidir. Efsanenin dokusunun yapısökümü, Kıbrıs Türklerinin bu gizli kalmış gerçekliğini görünür kılacağı gibi inançların değişimini anlamaya çalışan kuramsal ve yöntemsel çalışmalar için de yararlı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Kıbrıs'ta Alevi/Türkmen inançları, yapısöküm, ulusçuluk, söylece, dini simgeler-motifler

ALEVISM-TURKMEN BELIEF PATTERNS IN CYPRUS WHITE BEARDED LEGEND

Abstract

The main aim of the paper is to examine and to discover the continuity and handling of the symbols and concepts of antique Turkish beliefs such as shamanism and animism etc. in 'The White Bearded Legend' that have been compiled at present time. The religious symbols formulate a basic congruence between a particular style of life and a specific metaphysic, and in so doing sustain each other with the borrowed authority of the other. The symbols and con-

* Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen -Edebiyat Fakültesi, Ankara/Türkiye, esadrazam@gmail.com

** Doç.Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı, Ankara/Türkiye, sevketoznur@hotmail.com

DOI: 10.12973/hbvd.75.164

cepts of antique Turkish beliefs carried by Turkmen-Alevism were against the official religion and subsidiary and therefore were kept secret in legends to train new generations in order to adopt traditional Turkish religions, modes of thought and lifestyles. The beliefs embodied in the various symbols such as the rabbit totem, the holy mountain motifs, the consecrated migration phenomenon, the sacred numbers three and seven that were very important at the ancient Turkish beliefs, the holy tree cult, the soul in disguise, fire control ability of shaman and shaman himself have been detected throughout the research. Culture patterns, systems or complexes of symbols that are concerned have been regarded as extrinsic sources of information so far. However, the knowledge they internalize was integrated into society. We can understand the link from the success of a legend that strictly depends on constantly repeated in family and community. But the real success is to be able to provide creative and specific responses for community suffering from many unexplained diseases, grief, and the other disasters etc. and establishing a base of continuity between past and present or deaths and the new generations. The deconstruction of the legend context will contribute to make the invisible reality of Cyprus Turkish Society visible and can be useful for theoretical as well as methodological questions understanding the alteration of beliefs in Cyprus Turkish Society.

Keywords: The beliefs of Alevi/Turkman in Cyprus, deconstruction, nationalism, legend, religious symbols-motifs

1. Giriş

Dini simgeler-motifler, belirli bir yaşam tarzı ile özgün bir metafizik arasında temel bir bağdaşımı formüle eder ve bunu sürdürebilmek için her biri diğerinin yetkisini ödünç alır (Geertz, 1973d: 90). İnsanın eylemleri ile kozmik düzeni kavrayışı ve kozmik düzen imgelerinin tasarımlarını oluşturması etnografik efsaneler ve mitler içerisinde dramatik şekilde yerini bulur. Toplumdaki değerlerin, geriye dönük modellerine dönüşürler (Malinowski, 1998: 152). Her biri sıklıkla incelenmesine rağmen, deneysel açıdan böylesi bir mucizenin, diğer bir anlatımla insanın kendi yaşamını dini simgelerin-motiflerin yer aldığı efsaneler içerisinde anlamlandırması hakkında ise çok az bir fikre sahibiz. Buna rağmen, politik başarılarından çocukların sosyalleşmesine değin, insan eylem ve deneyimlerinin anlamlandırılmasının, etnografik söylemler içerisinde yıllık, haftalık, günlük ve hatta anlık şekilde yinelenerek gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bunun için insan yaşamını kuşatan, kutsayan ide ve itkileri oluşturan simgeler-motifler, özgün bir aura içerisine yerleşir ve kuşaktan kuşağa taşınırlar. Auranın kendisi de toplumsal değişimle ilintili olarak sürekli yeniden üretilmek zorundadır. Çünkü toplum düzeni, sürekli değişim içerisinde olan insan ilişkilerinin, toplumsal kurumların üretim araç ve gereçlerinin ve doğal çevrenin uyumu ile sağlanır (Nadel, 1952: 369-70). Toplumların yaşayış biçimleri bu süreçten veya yaratılan aurdan köklü bir şekilde etkilenirken, toplumun bireyleri de yaşanan değişim ve altüst oluşlar içerisinde tutunacakları, kendileri olacakları özgün bir kimliği kazanmasına da hizmet eder.

2. Yöntem

Dini simgelerin anlamları, toplumsal devinimle değişmekle birlikte aura, özgün metafiziğin devamı için varolmak zorundadır. Aksi takdirde dini simgeler toplumsal işlevlerini yitirirler. Kıbrıs Türkleri kendilerini Müslüman olarak tanımlamalarına rağmen, arkaik Türk inançları ve buna bağlı inanışları başta Alevi/Türkmenlerin adaya göçünün etkisi ile günümüze taşınmış ve resmi dinle birlikte varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu çalışmada, Kıbrıs Türkleri arasında anlatımda olan ve alan araştırması yolu ile derlenen, Ak Sakallı Efsanesi'ni, yapısöküm yöntemiyle çözümlenerek, arkaik Türk inanç öğeleri irdelenmeye çalışılacaktır. Yapısöküm kavramı bir anlamda, Jacques Derrida, Paul de Man ve diğer bazı düşünürler tarafından geliştirilmiş olan, metinlerin okunmasına yönelik bir dizi okuma tekniğine gönderme yapar; söz konusu okuma teknikleri ise, dil ve anlam hakkındaki bir takım felsefi iddialarla ilgilenir ki, burada dini inanışlar bağlamı ele alınacaktır. Yapısöküm eylemi, sıklıkla ve oldukça yaygın bir biçimde, bir durumun tutarsızlığını kanıtlamak, o durumu eleştirmek ve bir durumu tespit etmekle eşanlamli bir şekilde, varolanı yıkararak, akılcıl yeniden inşa anlamında kullanılır. Özellikle ilişkisel ve birbirine bağımlı karşıtlıkları göstermekle ilgilenir (Hoffman,1995:166). Resmi dinin yanında varolagelen, toplumsal düşünüş ve algılayış içerisine sinmiş inanışlar Ak Sakallı Efsanesi içerisinde tespit edilerek tarihsel geriplanı da özlüce ortaya konulacaktır. Deleuze'nin de belirttiği gibi her kavramın bir tarihi vardır ve kavramın veya kavramsal sembollerin çözümlenmesi bize o kavramın taşıyıcısı toplumdaki süreklilik, kopuş ve değişimlerle ilgili bilgi verir (Deleuze ve Guattari,2004: 25). Çalışmada yapılmaya çalışılan tam da budur.

3. Özlü Tarihçe

Alevi sözlü kültürü, Alevi kimliğini yeniden üreten bir dinamik bir süreçtir. Ne var ki anlatıların içerikleri ve ifadeleri, Alevi toplumunun deneyimledikleri ve zaman içerisinde değişen mücadeleler ışığında sürekli şekillenmektedir (Köse,2015:192). Alevilik, Ali'yi "sevmek ve saymak" anlamına gelen, Ali yandaşlığına işaret eden İslam içerisinde özel bir yoldur. Alevilik, Orta Asya'da ve Ön Asya'daki diğer pek çok dinin de izini taşıyan Anadolu'da şekillenen ağırlıklı olarak Türkmen boyları ile özdeşleşen özgül bir din anlayışıdır (Bozkurt, 2005: 1-9). Türkler, Orta Asya'da İslâmı kabüllemelerinden önce pek çok inancın varlığını sürdürdüğü zengin bir ortamda yaşıyorlardı. Çeşitli uygarlıklarla temas ve bu bölgeye yönelen akınlar Budizm, Zerdüştlük, Mani, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinler, Türkler arasında çok fazla tepki görmeden rahatlıkla yayılmasına hizmet etmiş, geleneksel şamanizm, totemizm ve animizm gibi inançlarla eklenmişlerdir (Kitapçı, 1998: 56-71). Türk dünyasının en önemli kavimlerinden olan Oğuzlar, İslâmı kabul etmeleriyle Türkmen olarak anılmaya başlamışlardır (Sakin,2002: 22-23).

13. yüzyılda Horasan, Moğolların denetimine girince oradaki Türk boyları kitlesel şekilde batıya doğru büyük bir göç hareketi başlar. Özellikle Oğuz ve Karluk Türkleri, Anadolu'ya sığınır. Bu ikinci göç dalgası, Anadolu'nun toplumsal yapısında dinsel, ekonomik ve kültürel bakımdan büyük değişikliklere yol açar. Yeni gelenler, ilk gelenlere oranla eski dini inançlarını büyük ölçüde koruyan, Arap ve İran etkisinden uzak kalan topluluklardı. Selçuklular, yeni gelenleri Doğu ve Orta Anadolu bozkırına küçük topluluklar halinde yerleştirdi. 13. yüzyılda aynı zamanda Anadolu'ya gizemci dervişler akın akın gelip yerleşirler. Medrese kökenli bilginlerin öğrettiklerinden daha yalın ve daha kolay kabullenilebilir bir İslam anlayışını yayarlar. Halkın yaşam biçimi ile eski inançları gizemci dervişlere karşı büyük bir ilgi yaratır. Yüzeysel İslam anlayışının gerisinde eski Türk inançları korunur (Bozkurt,2005:8-12).

Sunni Müslümanlığın öğretildiği merkezler medreselerdi. Medreselerde eğitim materyali olarak Arapça ve Farsça yazılmış kitaplar kullanılıyordu. Oysa göçebeler, bu yabancı dilleri bilmiyordu. Yaşam biçimleri ise Sunni Müslümanlığın icaplarını, örneğin günde beş vakit namaz kılma geleneğini sürdürmelerine elverişli değildi. Sürekli gelen göç dalgaları eski dinleri şamanizmle ilişkilerini sürdürmelerine yardımcı oluyordu. Göçebe ve yarı göçebe bir yaşam tarzına sahip Türkmenler İslâmı bilgi ile benimsemekten çok onun duygusal yönünü ön planda tutan ve İslâmiyeti şeklen ve yüzeysel bir şekilde benimseyerek, geleneksel Türk inançlarına bağlı bir dini yaşamı sürdürmeye devam ettiler (Eröz, 1997:203; Ocak, 1996:445-46).

Göçebelerin büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmiyordu ve aralarında dolaşan gizemci dervişlerin anlattıkları efsanelerle moral yanı ağır basan özgün bir İslam anlayışını öğreniyorlardı. İşte bu özgün İslam anlayışı Aleviliğin temelini oluşturmaktadır. Bu anlayışın öğretilmesi ve öğrenilmesinde kullanılan esas kaynak ise yazılı olmayan kuşaktan kuşağa aktarılan efsanelerden başka bir şey değildi.

13. yüzyılın ortalarında Babalı İsyancıları ile başlayan devlet ve göçebeler arasındaki uyuşmazlıklar ve yabancılaşma derinleşir. İsyancılar sırasında Alevi inancı saflaşıp, kökleşir. Baskıya karşı direniş ve mazlumun yanında yeralma duygusu gelişir.

14. yüzyılın başlarına kadar Rum Abdalları, ilk Osmanlı hükümdarlarının desteklerini sağlayarak, fetihlerde ve iskân hareketlerinde önemli işler gördüler (Ocak, 2002a: 26). Özellikle Osmanlı istilası ile birlikte ve ondan önce din ve düşünce propagandasının aktif ajanları görevini üstlenirler. Göçebe Türk boyları kitleler halinde sınır boylarına dayandıklarında dış tehditlere karşı yerleşik düzendekileri koruma görevi üstlenirler. Dervişlerse yeni topraklara izleyici ve akrabalarıyla gelip yerleşen göçmenler olarak devlet desteği ile oluşturdukları tekke ve zaviyelere şenlendirme şartıyla bağışlanan topraklar sayesinde işlevlerini daha sistematik olarak yerine getirmeye başladılar. İnşa ettikleri binalarla yöreden gelen geçenerlere hizmet veriyor, kutsal bir türbenin toplanma merkezi olarak gelişmesini sağlayarak yörede

dinin ve düzenin tesisi, imar ve iskânı için hizmet ediyorlardı (Barkan,1942:279). Böylesi bir politika ile bir yanda şehir ve kasabalarda İslam kültürünün sağlam şekilde yerleşmesi ve renkli bir kültürün oluşması sağlanırken, bazı ıssız bölgelerin iskâna açılması ve devletin vaizci dervişler üzerinde hakimiyeti sağlanmış oluyordu(Ocak, 2002b:151). Kıbrıs'a nüfus gönderilmesi/sürülmesi esasında bu geleneğin bir devamı niteliğindedir.

İlk Osmanlılar, Türkmen nüfusun desteğini kazanmak için bu dervişlerden oldukça yararlanmışlardır. Özellikle Hacı Bektaş Veli Tarikatı, devlet katında oldukça ayrıcalıklıdır. 14. yüzyıldan sonra Hacı Bektaş, Yeniçeri Ocağı'nın piri olarak tanınır. Tarikat Osmanlıların Balkanlar ve Anadolu'ya yayılmasına yardımcı olur (Bozkurt, 2005: 23-34).

Osmanlı İmparatorluğu, II. Mehmet döneminde sünniliği devlet dinine dönüştürmesi sonrasında Alevilere karşı tutum köklü bir şekilde değişir. Medreseler devletin yönetici kadrolarının yetiştiği merkezler haline geldikçe, ülke yönetimi de devşirme ve medreselilerin eline geçer. Tekkeler çerçevesinde gelişen ve yaşayan bir tarikat olarak Bektaşilik Osmanlı'nın medrese Sünniliği ile uzlaşır. Oysa Erdebil Tarikatından yayılan Kızılbaşlık bir türlü Osmanlı ile uzlaşmayı başaramaz. I. Selim ve onu izleyen I. Süleyman döneminde, topraksızlaşmaya yol açan yeni toprak düzeni, açlıklara ve çeşitli isyanlara kaynaklık eder. Kızılbaşlar, Kıbrıs'ın fethedildiği 1570'li yıllarda Karaman ve Rum eyaletleri isyanın başını çekerler.

Kıbrıs'a sürgün yöntemi ile nüfus aktarılması için öncelik, o dönemde Anadolu'da başkaldırıların yaşandığı Karaman, Akşehir, Beyşehir, Aksaray gibi yerlere verilmişti (Gazioğlu, 1990: 74-78). Kıbrıs'a nüfus aktarımı, 18. Yüzyıla kadar sürmüştür. Gönderilen aşiretlerden bir bölümü şu adları taşımaktadır. Köseli, Şamlu, Karahıncılı, Eskiörük, Kiseoğlu, Şıhlı, Patralı, Çıplaklı, Gediklü, Toslaklı, Cerit ve Saçıkara (Gürkan, 2006: 44).

Kıbrıs'ta Alevi/Türkmenlerle ile Sunni Müslümanlar arasındaki farklılıklar, Osmanlı Millet Sistemi içerisinde görmezlikten gelinmiş/sindirilmiş veya dikkate alınmamıştı (Sadrazam, 1990). Gerçekte ise karakteristik biçimde tarımsal sosyo ekonomik yapı içerisinde egemen sınıfı doğrudan üreticilerden veya köylülerin büyük çoğunluğundan ayıran ve nüfusun küçük bir azınlığına dönüştüren (Gellner, 1983: 9) ayrışmanın Kıbrıs'taki yansıması; medreseli olmakla, diğer bir anlatımla Sunni Müslümanlıkta buluyordu. Sunniler ile Aleviler arada farklılıklar ikincildi ve dini simge-motifler efsaneler aracılığı ile yeni nesillere aktararak bir süreklilik sağlanmış oluyordu.

19. ve 20. yüzyılda, geleneğe karşı “yenilenme” yönünde saldırılar her alanda yayılır. Bilim alanında atılan her yeni adım, her yeni konu büyüyen keşifler ve fikirler stoğunun hızlı gelişimine hizmet ederek, günlük yaşamda kullanılan sözcük dağarcı-

ğını geliştirir. İngiliz Sömürge Yönetimi, Kıbrıs'ta bu süreci hızlandırıcı etki yapar. Şöyle ki, yeni yönetim ilkeleri ve yöntemlerinin uygulanmaya konulması ile başlayan sürece geleneğin yarattığı sorunlardan kurtulma çabası eşlik eder. Bilgi alanının yeniden tanımlanması ve bilgi üretimi için yeni yöntemler, İngiliz Sömürge Yönetimi'nin örgün eğitimi aracılığı ile Kıbrıs'a ulaşır. Böylesi bir ortam içerisinde geleneksel olanların değer yitimi, yazılı kaynakların öneminin artışı ve efsanelerin etkisinin azalışı ile iyice belirginleşir. Ne ki, aile kurumu tıpkı "Yaşam ve ölüm arasındaki ortak bir kent olması" (Michelet, 1998: 268) gibi efsanelerin korunmasını da aktarımın esas merkezi olmayı sürdürür.

20. yüzyıl Kıbrıs tarihine damgasını vuran toplumlararası çatışmalar, Müslümanlar arasında Türklük bilincinin-uluslaşmanın gelişimine hizmet etmiştir. "Ulus, daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlandığından" (Anderson, 2006: 7), uluslaşma aynı zamanda Müslümanlar arasında ikincil farklılaşmaları yoksayıcı/törpüleyici bir gelişime hizmet etmiştir. Kapitalizme eklenme sürecinin geleneksel yapıları yıkıcı sonuçları olmuştur (Sadrazam, 1993). Genel anlamda modernleşme içerisinde değerlendirilebilecek tüm bu süreçler toplumu etnik köken, dini inanç farklılıkları ile tutum ve davranışlara göre değerlendirmekten uzaktır. Daha çok makro düzeyde tektipçi ve otoriter tarzda gelişen yaklaşımsal körlük, Müslüman Türkler içerisindeki mikro evrenleri görmezden gelir. Uluslaşma sürecinin özel dilleri silip süpürmesi, ancak genel düzeyde tam olarak dilsel bütünleşmeyi sağlamaması gibi (Anderson, 2006: 43) dini özgünlükler veya mikro evrenler de sinik de olsa varlığını sürdürür. Bunu, Müslüman Türkler içerisinde derlenen efsaneler, çalışmanın devamında görüleceği üzere çok açık şekilde tanıtlamaktadır.

4. Ak Sakallı Efsanesi (K.1.)

Ah dosd vah dosd /Tekkede galdı bizim posd /Dikerig dikerig gene yırtılır/Aralarına ufak ufak kelleler dikilir /En ufaqları toglu gadar yar eller/Ali cambaz bize bir at verdi diridir deye /Arkasına geçdig garıdır deye/ Bize bir tegme savurdu geri dur deye/ Deñizin ortasına basdıg garadır deye/Var varanın sür sürenin/Bayguşu çoğ olurmuş eski viranenin/ Desdursuz bağa girenin/Yeyceği topuza bağ sen/Serinde ilan, semerde golan/Bende torbalar dolusu yalan/ Bir varmış bir yoğmuş.

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde. Develer tel-lalken, pireler berberken. Ben de anacığım, babacığımın beşiğini tıngır mıngır sallarken. Anam düştü eşikten. Babam düştü beşikten, deyip başlayalım masala...

Vaktin birinde zamanın ikisinde bir ülke varmış. Ülkede kuraklık başlamış. İlk önce yıllar çekerek gelmeye başlamış. Sonraki yıllarda yağmur tıp bile dememiş. Çoluk çocuk, hayvan haşat yiyecek, içecek derdine düşmüşler. Kuraklık, anayla oğulu birbirinden ayırmış. Kuşlar susuzluktan gırak gırak ötmeye başlamışlar. Düşen ölmüş düşen ölmüş. Diri olanlar başka ülkelere göçmüş.

Tavşanlar bile yavruları yedi günlük olduklarında:

- Yaşınız yetti. Bıycığınız bitti. Siz o dağa. Ben bu dağa, demek zorunda kalmışlar.

İnsanlar günden güne yoksullaşmışlar. Eldekileri avuçtakileri bitirmişler. Açlıktan ağızları kokar olmuş. Neredeyse birbirlerini yiyeceklermiş.

Ülke boşalmış. Herkes kısmetini başka yerlerde aramak için yollara düşmüş. Üç erkek kardeşe de yol gözükmüş.

Üç kardeş olan biten yiyeceklerini toparlamışlar. Bir dağarcığa koymuşlar. Kurda kuşa uymuşlar. Yollara düşmüşler. Az gitmişler. Uz gitmişler. Dere tepe düz gitmişler. Dönüp arkalarına bakmışlar. Bir tek yeşil yaprak bile görememişler. Tabana kuvvet yürümüşler. İnişleri düz etmişler. Dağları tepeleri aşmışlar. Gece dememişler. Gündüz dememişler. Yürümüşler, yürümüşler. Gide gide şır şır akan bir su bulmuşlar. Suyun başına oturmuşlar. Dualarını yapmışlar. Dağarcığı açmışlar. Kalan son lokmalarını da yemeğe başlamışlar. Bu sırada yanlarına Ak Sakallı gelmiş. Sormuş: Ne böyle? Nereden gelişi, nereye gidişi? demiş.

Üç kardeşin büyüğü: Ülkemizdeki kıtlık her şeyi sildi,süpürdü. Bizleri de buralara savurdu. İş aramaya çıktık. Varlık edinelim. Karnımızı doyuralım, demiş.

Ak Sakallı adam büyük kardeşe sormuş:Senin dileğin nedir? demiş.

O an bir sürü aç karga gak gak diyerek geçiyormuş. Büyük kardeş havaya bakmış. Kargaları saymış.

- Bu kargalar kadar keçim olsun isterdim, demiş.

Yaşlı adam havaya bakmış. Okumuş üfürmüş. Kargalar yere inmişler. Kaşla göz arasında keçi olmuşlar.

Yaşlı adam büyük kardeşe:

- Al topuzunu. Düş keçilerin peşine demiş.

Büyük kardeş sevincinden hop oturmuş, hop kalkmış. Yaşlı adamın elini ayağını öpmüş.

Ortanca kardeşe sormuş:

- Sen ne isterdin ya? demiş.

Ortanca kardeş de:

- Ben parayı severim. Çok varlığım olsun isterdim, demiş.

Ak Sakallı yaşlı adam ortanca kardeşe:

- Al bu kuruşu. Git falan yerdeki çöplüğe. Senin kısmetin de o çöplüktedir, demiş.

Küçük kardeşe dönmüş:

- Söyle bakayım. Senin dileğin nedir? demiş.

Küçük kardeş de:

- Ben helal sütü emmiş bir kız isterim, demiş.

Ak Sakallı yaşlı adam küçük oğlana:

- Kalk. Haydi gidelim, demiş.

Ak Sakallı yaşlı adam küçük kardeşi yanına almış. Yakın bir köye götürmüş. Bakmışlar çalgılar çalarmış. Düğün varmış. Namlı bir hırsızla köyün en yoksulunun dünyalar güzeli kızı evleniyorlarmış. Ak Sakallı yaşlı adam kız babasının yanına gitmiş:

- Ne düniür bey? Kızımı oğluma vereceğini söylemiştin de sonra sözünden caydın, demiş.

Kız babası da:

- Benim öyle bir söz söylediğim hiç hatırimda yok. Ben seni tanımıyorum bile, demiş.

Ak Sakallı yaşlı adam yan tarafında yanan ocağa uzanmış. Alev alev yanan bir çatalı zeytin odunu almış. Kız babasına:

- Bu yanık zeytin odununu gelin kızımın bastığı yere ekeceğim. İyi bak. Bu akşam sürgün sürerse yarın sabah da zeytin verirse, kızımı oğluma vereceksin, demiş.

Bir çapa almış. Gelinin ayaklarının bastığı yere bir çukur kazmış. Ucu yanan zeytin odununu ekmiş. Küçük erkek kardeşi de yanına almış. Gitmişler. Köyün hanına yatmışlar. Ak Sakallı adam başını yastığa koyarkenden deliksiz bir uyku çekmiş. Küçük kardeşin gözüne uyku girmemiş. Gece boyu mertekleri sayıp durmuş. Sabahı darın etmiş. Yine de Ak Sakallı adamın kalkmasını beklemiş.

Ak Sakallı adam güneş doğarken kalkmış. Elini yüzünü yıkamış Hancının getirdiği bulgur çorbasını yemiş. Küçük erkek kardeşi de yanına almış. Düğün yerine gitmiş.

Yanık zeytin odununun ekildiği yer kalabalıkmış. Görenler bir daha bakarlarmış. Hepsinin da hayret ettikleri yüzlerinden okunurmuş.

Bakmışlar. Zeytin odununun bir çatalı hala daha yanarmış. Bir çatalında da üzeri zeytin yüklü üç sürgün varmış.

Çok geçmeden kız babası da gelmiş. Zeytine bakmış. Gece boyu yanıp da tükenmeyen çatalı görünce dudakları uçuklamış. Sonra da üzerinde salkım saçak

zeytinlerin sarktığı sürgünleri ellemiş. Korkudan titremiş. İçinden belki de kızımı bu Ak Sakallı adamın oğluna vereceğime söz vermiştim de unuttum. Bugünlerde başım da ben-de değil” demiş. Ak Sakallı yaşlı adamın yanına gitmiş.

- Tamam. Kızım senin oğlunundur, demiş.

Düğün devam etmiş. Küçük erkek kardeş güveyi olmuş. Kızla evlenmiş. Günlerini o köyde geçirmeye başlamış.

Gel gün git gün yaşlı adam yollara düşmüş. Suyun yanında bulduğu büyük kardeşin köyüne gitmiş. Büyük kardeş Ak Sakallı adamı evine almış. Onu geceletmiş. Sabah davarı ovaya salacağı vakit karısını karşısına almış:

- Bu gördüğün Ak Sakallı, eli öpülecek adamdır. Bolca süt pişir de ver kendisine, demiş.

Büyük kardeşin karısı çok cimriymiş. Süte su katmış. Bir kahve cezvesinde pişirmiş. Götürmüş. Ak Sakallı yaşlı adama vermiş. İçinden “Hangi cehennemden geldi de sütümüze ortak oldu” sözlerini geçirmiş. Ak Sakallı yaşlı adam kadının içinden geçenleri anlamış. Yine de bir şey dememiş. Önüne konan sütü içmiş. Yerinden kalkmış.

- Allah’a emanet olun. Gidiyorum, demiş.

O günden sonra süt yerine su sağmışlar.

Ak Sakallı adam oradan ortanca oğulun evine gitmiş. Kapısını çalmış. Ortanca oğlan kapıya çıkmış. Ak Sakallı adamı görmüş. Onu tanımazmış gibi yapmış. Söylenerek içeri almış:

- Bıktım, usandım bu dilencilerin elinden, demiş. Evinde altınlar yığın yığınmış. Bütün liralara yarımliklar, urupluklar ayrı ayrı yerlerdeymiş.

Ak Sakallı adam:

- Allah rızası için bir sadaka ver, demiş.

Ortanca oğlan para yığınlarının ortasından kalkmış. Ak Sakallı yaşlı adama bir onluk vermiş. Ak Sakallı adam onluğu almış.

- Allah’a ismarladık, demiş.

Ardına önüne bakmadan kapıdan çıkmış. Daha köşeyi dönmeden ortanca oğlanın para yığınları su olmuş. Ak Sakallı adamın arkasından akmuş. Olanları gören ortanca oğlan, Ak Sakallı adamın peşine düşmüş. Ama onu bir daha görememiş.

Ak Sakallı yaşlı adam küçük erkek kardeşin evinin yolunu tutmuş. Bacaklarını bir açmış, ilgar olup kapısına dayanmış.

Kapı tokmağına tak tak vurmuş. Küçük erkek kardeş kapıyı açmış. Ak Sakallı yaşlı adamın yüzü erinik içindeymiş. Her yanından irin akarmış. Yine de onu tanımış. Konuşmaya başlamışlar.

- Hoş geldin. Uğur kadem getirdin.

İçeriye almış. Ak Sakallı yaşlı adam da:

- Hoş bulduk.

- Buyur otur, demiş.

Ak Sakallı yaşlı adama yer göstermiş. Misafiri oturunca sormuş:

- Geçmiş olsun. Ne oldu yüzüne? Gel seni hekime götürüyem, demiş.

Ak Sakallı yaşlı adam da:

- Benim yüzümü hekim iyi edemez, demiş.

Küçük erkek kardeş merakla sormuş:

- Yaa! Ne iyi eder? demiş.

- Beni ancak beş altı aylık çocuğun yağları iyi edebilir. Çocuğu fırına koyacaksın. Pişecek. Yağları da bir sahana akacak. Ben de o yağları yüzüme süreceğim demiş.

Küçük erkek kardeş bir çocuğuna bakmış. Bir de Ak Sakallı yaşlı adamın yüzüne. Bir karara varamamış. Karısını çağırmış. Onun da düşüncesini sormuş. Karı koca elbirliğiyle fırın yakmışlar. İçleri sızlaya sızlaya çocuklarını ateşin içine koymuşlar. Kapağını da kapamışlar. Geri geldiklerinde Ak Sakallı yaşlı adamı bulamamışlar. Birbirlerine sarılıp yatmışlar.

Sabah olunca gitmişler. Fırının kapağını açmışlar. Bakmışlar. Gördüklerine inanamamışlar. Çocukları dipdiri fırının içinde oturuyormuş. Önündeki safran sarısı altından oyuncaklarla oynuyormuş. Sevinçle çocuklarını almışlar. Bağlılarına basmışlar. Daha, çok çocukları olmuş. Mutlu mutlu yaşamışlar. Onlar erdi muratlarına, biz de çikalım kerevetine...

4. Efsanenin Yapısökümü

Ak Sakallı Efsanesi içerisinde aşağıda da irdeleneceği üzere Türk geleneksel inanışı içerisinde yer alan ve Aleviliğe de içerilen simge-motifler yer almaktadır. Metin içerisindeki yalın anlamlarından koparılarak, tek tek toplumsal yaşamla bağlantıları kurulduğunda bunların çok daha geniş anlamlar silsilesine kapı araladığı görülecektir.

4.1.Kutlu Hayvan veya Totem Olarak Tavşan

İbn Fadlan, Başkurt şamanizmi konusunda yaptığı açıklamalarda mevsimler, toprak, ağaç gibi doğa olay ve varlıklarının yanında hayvanlarda da ayrı birer tanrı bulunduğuna inandıklarını belirtir (İnan, 1954: 10). Hayvanlar arasında da bazıları diğerlerine göre daha kutsal ve dikkat çekicidir. Ak Sakallı Efsanesi'nde neden tavşan seçildi de bir başka hayvan seçilmedi? Bu sorunun yanıtını verebilmek için tavşanın eski Türk inanç geleneği içerisinde tuttuğu yere bakmak gerekmektedir. Altaylılar, ayın altıncı gök katında, güneşin yedinci gök katında olduğuna inanırlar ve dolunaya ibadet ederlerdi. Güneş "Ana", Ay ise "Ata" sayılıyordu (İnan, 1976: 29). Buna göre "tavşan" aya ait semavi bir hayvandır. Ancak altıncı semada avlanmalıdır. Totemdir. Totemizmden bir grubun ya da bir klanın bir hayvan, bir bitki türüne ya da bir nesneye mistik majik ve akrabalık duygularıyla bağlantısı; bu bağlantıdan doğan görevler, kaçınmalar, ritler ve törenler anlaşılmaktadır (Örnek, 1998: 38). Avcılıkla geçinen ilkel toplumlarda totemler daha çok hayvanlar arasından seçilir. Totemi öldürmemek ya da ona zarar vermemek, onun etini yememek ya da ondan herhangi bir biçimde yararlanmamak konusunda inananlar ortak bir sözleşme içerisindedirler (Freud, 1998: 40-1). Kuyruğu, dili, pençesi, tüyü totemin yerine rahatlıkla geçebilmektedir. Totemi öldürme, kesme, yeme, ona dokunma konusundaki yasağa "tabu" adı verilir. Tabu, birbirine zıt iki anlam taşımaktadır. Bir taraftan kutsanmış olanı, diğer taraftan gizemli, tehlikeli ve yasak olanı/nefret edileni ifade etmektedir (Arslan, 2002: 26). Alevi ve Bektaşiler arasında, nefret edilen yan ağır bastığı düşünülmektedir (Eröz, 1977: 415). Roux'a göre tavşana karşı gelişen nefretin kökeninde kadın gibi adet göremesi nedeni ile tabuya dönüşmesi vardır (Roux, 1994: 108). Alevi ve Bektaşilerin tavşan eti yememelerinin temeli bu eski Türk inancından kaynaklanmaktadır. Yasağın çiğnenmesi felakete yol açabilecektir.

4.2.Kutsal Dağ

Dağlar ve tepeler çok eski dönemlerden beri yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları nedeniyle yücelik ve kutsallık sembolü olarak kabul edilegelmişlerdir (Ocak, 1983: 70). Yer-su ruhlarının en önemli örneği dağdır (İnan, 1954: 48). Büyük göçebe imparatorluklarının kurulmasından sonra imparatorluğa dâhil tüm topluluklar için "Gök Tanrı" kültü ortak olmuş ve "Gök Tanrı" tanrıların en büyüğü sayılmıştır. Dağlar onun mekânları sayılmıştır. "Gök Tanrı"ya en yakın olan ulu dağlar ise onun gücünü paylaşan en yakın kutsal varlıklar olarak algılanmışlardır. İnanca göre kutsal dağların zirvesi cennete kadar uzanmaktadır. Türkler bu inanç nedeniyle ölümlerini dağ başına kaldırır, bu mekânlarda kurbanlar adar. Dört yanı dağlarla çevrili mekanda yaşayan ana ile ata; Altay, Hakas, Tuva gibi Türk topluluklarının kahramanlık destanlarından sık sık karşımıza çıkmaktadır (Ergün ve İbrahimov, 2000: 25). Bazı dağlar belirli kavimlerin "töz/yurdu"ü sayılırlar ve menşei o dağa bağlanır.

12. yüzyılda Moğollar, dağları inanç sistemlerinin oldukça önemli bir parçası olarak görmüşlerdir. Temuçin (Cengiz Han), gençliğinde Merkitler'in bir baskını sırasında Burkhan Haldun Dağı'na sığınmış ve bu dağın yardımıyla kurtulmuş olduğunu şu şekilde anlatmıştır: "Haldun Burkhan'ın yardımıyla bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu. Burkhan Haldun'a her sabah tapmalıyım, bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin". Temuçin bu sözlerle kuşağını boynuna ve külahını koynuna asarak güneşe dönmüş ve eliyle göğsüne vurarak güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar etmiştir (İnan, 1995: 45). Köroğlu kendisine ve halkına zulmeden ve onları tutsak etmek isteyen beylere karşı özgürlüğün timsali olan dağlara sığınmıştır. Tavşanın yavrularını gönderdiği dağ, yeni bir yurt. Ve bu yurt da ana tavşanın yurdu-anayurt kadar kutsaldır. Çünkü tavşanın yavruları bu yeni yurttaki kendi geçimliliklerini bulacaklardır.

4.3. Kaos ve Kutsanan Göç

Pek çok Türk destanı düzensizlik ve karmaşa ile başlamaktadır. Düzensizlik ve karmaşanın, insan veya doğa kaynaklı pek çok nedeni vardır. Bunlar arasında en sık görülen boylar arasında mücadeledir (Ergün ve İbrahimov, 2000: 46). Kurgu çekişme ve öç alma üzerine kurulum ve kahramanlarsa düzensizliğe düzen getiren kişiler olarak görülür. Doğal nedenlerin başında ise kuraklık gelmektedir. İster insan ve isterse doğal kaynaklı olsun kargaşaya karşılık verilen yanıtlardan biri, göç olmaktadır. Doğduğu yerden çıkıp başka yerlere dolaşan yiğitler gittikleri yerlerde başta güzel kızlar olmak üzere çeşitli mükâfatlara kavuşmaktadırlar.

Efsanedeki göç teması, adeta 16. yüzyıl Anadolu'sunda gerek kuraklık ve gerekse ağır vergiler altında açıklıktan kırılan halkın durumunu anlatmaktadır. Tavşan kılığına girmiş yavrularına/çocuklarına yetmeyen anne-babanın tavrı, zoraki yuva dışına itilmede araç olarak kullanılmıştır. Özellikle hayvan kalıbına girme Eski Türk inanışlarından totemizme yakınlığı olduğu gibi 6. yüzyılda Göktürk ve Uygurların Budizmi benimsemesi ile ruhun ölümden sonra başka bir bedene girmesi, yeniden dünyaya gelmesi düşüncesi inanışlar arasında da yer almaktadır. Türk efsane, destan ve masallarında çok yaygın olarak görülen bir motiftir (Ergün ve İbrahimov, 2000: 27) (Bkz. Ilgar Olmak Don Değiştirmek). Bektaşiler ve Kızılbaşlar, Hz. Ali'nin birçok kalıpla her devir ve zamanda yeryüzünde mutlaka mevcut olduğuna inanmaktadırlar. Kötülük işleyenler de kalıp/don değiştirirken her seferinde biri ötekenden kötü hayvan kalıbına girebilirler. Nitekim ülkenin boşalması ile tavşanların yavrularını yuvadan göndermeleri arasında açık bir benzeşim vardır. Şamanın yaptığı hemen her ayinde mutlaka bir hayvan yer almaktadır. Bir bakıma şaman, insan-hayvandır. Türk dervişleri, genellikle ceylan kılığına girerek dolaşmaktadırlar. Kıbrıs'ta ceylan olmadığı için don değiştirmenin tavşanla da karşılanmış olması da mümkündür.

4.4. Kutsal Sayılar 3 ve 7

Yaşam ölçülerini ve her şeyi barındıran uyumu ifade eden sayılara duyulan inanç hemen hemen tüm toplumlar ve çağlar için gizem ve metafizik öneme sahip olmuştur. Günümüzde dahi popüler düzeyde sayıbilimine, sayıların salınımına, insanların uğurlu sayılarının keşfine, doğum tarihinden insanların kaderlerinin tayinine inanç hayli yüksektir.

Kıbrıs Türklerinin dini geleneğini şekillendiren gerek arkaik Türk inanç sistemi gerekse İslam içerisinde sayılara önem verme eğilimi dikkat çekicidir. Bu sayılar arasında özellikle bir, üç, beş, yedi, dokuz, on iki, kırk gibi bazı sayılar özel öneme sahiptir.

Ak Sakallı Efsanesi'nde üç ve yedi sayıları yer almaktadır.

Üç sayısının Anadolu, eski Türk inançları ve İslamla bağlantısı vardır. Anadolu'da misafirin genellikle üç gün, üç hafta ve üç ay kalması makbuldür. Balığın üç günden sonra kokacağına inanılır (Schimmel, 2000: 93). Kıbrıs düğünlerinde gelin ile damat sahnede üç kez birlikte bir daire etrafında tur atarlar. Eski Türk inançları içerisinde ise kozmogoni Yeryüzü-Orta Dünya, Gökyüzü-Gökteki Kutsal Dünya ve Yeraltı- Karanlık Dünya'dan oluşmaktadır. Altay Şamanlarının tasavvuruna göre ruhlar üç bölümde yaşarlar: Yerin altında, yerde ve gökte. Yerin altında yaşayan ruhlar "Körmesler", Gökte yaşayanlar "Kuday" ve yeryüzünde yaşayanlar "Yer-Sub" (toprak-su) veya "Altay" olarak adlandırılırlar (Bayat, 2005: 62).

Oğuz Kağan'ın iki eşi üç oğul dünyaya getirmiştir. Oğuz'un oğullarından biri bayrağında altın bir yay ve üç gümüş ok kullanmıştır. Manas Destanı'nda Semetay üç gün rüya görmüştür. Kırgızların ayrılmaz yiğitleri üç tanedir. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Hz. İbrahim'den kaynaklanan semavi dinlerin sayısı üçtür. Bunlar Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'dır. Tin, ruh ve beden arasındaki bölünme Helenistik kültürden İslam'a geçerek, Sufilikte ruhun üç halini- kötücül, suçlayan, huzurlu ifade eder olmuştur. Sufiler ayrıca fanilerin yolunu şeriat-tarik-hakikat (ilahi-gizemli-gerçek yolu) olarak tanımlamaktadır. Şii'likte Allah-Muhammed-Ali üçlemesi başat bir şiarı dönüşmüştür. İslam geleneği içerisinde İslam, iman ve ihsan(teslim olmak-inanç-yilik etmek), dinin üç parçalı niteliğini netleştirmiştir. Yasal kategoriler için katları biçimde sınıflanmıştır; haram-helal-müşebbih (yasaklanmış olan-yapılması uygun olan-şüpheli olan) ... (Schimmel, 2000: 78-79.)

Yedi sayısı da bütün Türk boylarında, Anadolu'da ve İslam'da kutsal sayılmaktadır. Altay türklerine göre ayın tutulması yedi başlı dev yüzündendir. Kırgız Türkleri Büyük Ayı takımıyıldızına Yedi Bekçi, İran'da Yedi Taht demektedir. Aile soyu yedi göbeğe uzanır. Gök Tanrı inancına göre göğün en üst katında oturan tanrının

buyruğu altında yeni (ya da dokuz) oğul veya kızdaki söz edilir ve şaman bunların birkaçıyla sıkı ilişki içerisinde (Eliade, 1999: 28). Sibirya şaman ayinlerinin dayandığı kozmik kutupta yedi kesik bulunmaktadır (Bkz. Ağaç Kültü-Zeytin Ağacı). Samoyed şamanı görevlerini üstlenmeden önce yedi gün yedi gece bilinçsizce yatar; ayrıca yedi benekli mantar yiyebilir ve yedi (ya da dokuz) içeren ayinler düzenleyebilir. Osmanlı İmparatorluğu bir cihan devleti olduğunu yedi iklim hükmettiğini ilân ederek duyurmaktaydı. İslam içerisinde yedi sayısının ayrı bir önemi vardır. Allah cenneti ve dünyayı yedi katlı yaratmıştır. Hac sırasında Kâbe yedi kez tavaf edilir. Hac'ın sonunda Mina yakınlarında her defasında yedişer taşla üç kez şeytan taşlanır (Schimmel, 2000: 140-168).

4.5. Ağaç Kültü-Zeytin Ağacı

Efsanede düğün yerinde zeytin ağacının seçimi nedensiz değildir. Eski Türk inançları arasında ağaç kültü çok önemlidir. Ağaç temsil ettiği güç olarak daima yaşamın ve sonsuzluğun sembolü olarak benimsenmiştir. Örneğin Yakut Türklerinin inancına göre gökte ilk şaman yaratıldığı zaman onun evinin kapısının önüne sekiz dallı bir ağaç dikilmiştir. Şaman ebedi olarak yaşadığı için onun ağacı da ebediyen yaşamaktadır. Bu ağaç yıkılmamayı, yok olmamayı sembolize etmektedir (Ögel, 1971: 93). İnancıya göre gökteki bu ebedi ağaç, zamanla büyümüş ve her tarafa dal budak salarak tanrının çocuklarını himayesi altına almıştır. Dünyanın merkezi ile göğü birleştiren veya köprü kuran (Eliade, 1992: 25) kozmik ağaç, bekereti ve sürekliliği yansıması kendini 'dünya ağacı', 'hayat ağacı' ve 'ölümsüzlük ağacı' ifadelerinde açıkça bulur. Yakut şamanistlerinin inancına göre kamların canı gökteki kutlu ağacın (ıyık mas) dallarında biter (İnan, 1954: 84). Altay şamanları ruhların çağrılması sırasında kayın ağacının etrafında dolanırlar. Kayın ağacı evren ağacı olarak da bilinir ve Gök, Yer ve Yeraltı kuşaklarını birbirine bağlayan kozmik evreni simgeler; 7, 9 ve 12 çentik göğün katlarını temsil eder (Eliade, 1999: 226). "Kitab-ı Dede Korkut" destanında Basat'ın mitolojik anası Kaba Ağaç, yani dünya ağacı, atası ise Güneş Hakan, yani Aslandır (Bayat, 65). Bu kült bazı Türkmen boy ve oymakları ile Anadolu'ya taşınmıştır. Takdis edilen ağaçlar etrafında mum yakarak ayin yapmak, ağaçlara demir ve bez bağlamak, onlara zarar vermemek, ağaçları ziyaret ederek ilahiler okumak bu kültün değişik şekilde yansımalarıydı. Ağaçların tıpkı evliyalar gibi ziyaret edilmeleri oldukça dikkat çekicidir (Ocak, 2000: 135). Türkmenler arasında sarıçam, ladin, köknar, ardıç, dut, çınar ve katran ağacı özellikle kutlu sayılmaktadır (Ocak, 1983: 89). Şor Türklerinde ağaç kültü orman ruhlarıyla ilgilidir. Bu ruhlar Şor avcılarının temiz ve doğru sözlü olmalarını isterler. Orman ruhlarına her avcı kurban sunabilmektedir. Şamanın aracılığına ihtiyaç yoktur. Bu da gösteriyor ki orman-ağaç kültünün kökenleri şamanizmin öncesine değin uzanmaktadır (İnan, 1954: 63-4).

Kıbrıs'ta Yunan-Roma geleneği içerisinde zeytin ağacına verilen önem, bu eski gelenek ile birleşmiş ve zeytin ağacına karşı özel bir kutsallık atfedilmesini sağlamıştır. Gerçekten de şaman geleneğinde kayın, Hacı Bektaş Veli efsanelerinde kutsal olduğunu gördüğümüz dut ağacının yerini zeytin ağacı almıştır. Rivayete göre Hacı Bektaş Ahmet Yasevi tarafından Anadolu'ya gönderildiğinde dervişlerden biri ocakta yanmakta olan dut ağacına ait bir dalı Rum diyarına doğru fırlatır. Bu dal Ahmet Fakih tarafından tutularak Hacı Bektaş Tekkesinin yapılacağı yerin önüne dikilir. Yanan dal sürgün vererek yeşerir ve bir dut ağacına dönüşür. Ağacın tepe kısmı ise yanık olarak kalır (Ocak, 1983: 212). Ak Sakallı'nın zeytine sürgün verdirmesi, yukardaki efsanenin bir çeşitlemesidir yalnızca.

4.6. Ak Sakallı –Şaman

Yolculuğa çıkan kahramanlara yol gösteren ihtiyar yardımcılara Türk destanlarında sıklıkla rastlanmaktadır (Ergün ve İbrahimov, 2000: 30). Ak Sakallı bir yandan olaganüstü güçlere sahip dervişleri ancak daha çok şamana yakınlık göstermektedir. Şamanizm ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmayı temel alan eski bir inanç pratiğidir. Doğuştan gelen özel bir takım yeteneklere sahip güçlü ve özellikli bir kişinin etrafında dögümlenen dini-sihri sisteme denilmektedir (Ocak, 2002a: 70-4). Şamanlar "seçilmiş" kişilerdir ve bu nitelikleriyle topluluğun öteki üyelerinin ulaşamadığı kutsal alana erişebilirler (Eliade, 1999: 25-93).

Şamanların temel görevleri ve özelliklerinden bir sihircilik ve büyücülüktü. İlkel toplumlarda büyü; tahlikli, anlaşılmaz, ürkütücü doğa karşısında güçsüz olan insanın bir anlamda kendini korumak için bulduğu pratik yöntemlerden biriydi (Fischer, 1985: 37). Şaman ayrıca fani insanlarla ruhlar ve tanrılar arasında aracılık yapan kişiydi. Diğer yetenekleri arasında hastaları iyileştirmek, gelecekte haber vermek, doğa güçlerini yönetmek, ateşe hükmetmek kemiklerden diriltmek, tahta kılıçla savaş düşmanlarını bertaraf etmek, cezalandırmak da vardı. Şamanlar birçok efsanede yer alan aşamalardan geçerek Şaman olma hakkını kazanırlar. Vücudun akıl almaz işkencelerle terbiye edilmesi, bir deri bir kemik kalana kadar ıssız bir yerde münzevi bir hayat yaşamak, ölü şamanların ruhları tarafından eğitilmek, gökyüzünde uçuşa geçmek gibi aşamalardan geçen kişi şaman olmaya hak kazanabiliyordu (Haviland, 2002: 417-19). Trans halindeyken çevresindekileri büyüleyici bir etki altında bırakabiliyorlardı. Şamanlar doğaüstünden çok gündelik yaşamla meşgul olduklarından halkların kabul ettiği ve uyguladığı dinlerin baskısına çok iyi karşı koyar. Moğolların bozkıra hükmettiği günlerde Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Budizm'in baskısı altında giren şamanizm, yalın şekliyle varlığını Sibiryada ormanlarında ve Altay dağlarında varlığını sürdürebildi (İnan, 1954: 12). İzleri ise İslamiyetin öğesiymiş gibi varlığını sürdürmüştür (Boratav, 1978: 76). Selçuklu döneminde de Osmanlıların ilk döne-

minde de Anadolu'yu dolaşarak vaazlar veren babalar şamanlardan Türk Şamanlarının İslamileşmiş şekillerinden başkası değildi (Bonnetoy, 2000: 1031-34).

Büyük, ünlü şamanlar ve bazı hayvanlar ongon -ıdık sayılır. Ongonlar insanları koruyan ruhların timsalidir, kutsal sayılırlar. Ruhlar doğadaki bütün olayları idare ederler. Ongonlara inanmak şamanizmin temelini teşkil eder (İnan, 1954: 44). Büyük ve ünlü şamanların ongon inancı kendini Kıbrıs'ta yaygın bir şekilde görülen yadır inancıyla sürdürmektedir.

Şamanizmde iki tür şaman vardır. Ak ve Kara Şaman. Ak Şaman iyilik için çalışır, kötü ruhlara ve karanlık, tehlikeli tanrılara ayın yapmaz. Ayinlerini gündüzleyin, aydınlık ruhlar ve kansız kurban ve ayin törenleriyle yürütürler (İnan, 1954: 83-4). Bu nedenle de topluluk içerisinde büyük saygı görürler. Ak Şaman'ın bu saygınlığı, efsanede Ak Sakallı yaşlı adama aktarılmıştır. Saygınlık yalnızca iyilik yapmakla değil, kötülüğü engellemekle de kazanılır. Türk geleneklerinde yemin ve söz vermenin muhtelif şekilleri vardır ve inanca göre söz veren kişi eğer sözünü tutmazsa verdiği söz kendisine felaket getirmektedir (Ergün ve İbrahimov, 2000: 46). Ak Sakallı düşünceleri okuma yeteneğine de sahiptir. Bu köklü Türk geleneğine uymayanları cezalandıran, uyanları da mükâfatlandıran, sevindiren kutsal bir yargıç görünümündedir. Ak Sakallı a. kargaları keçilere çevirmiş, b. çöpleri paraya çevirmiş c. yanan bir dalı yeşertmiş/can varmış. Ak Sakallı veya Şaman kendi güçlerini iyilik yapmak yanında ilahi adaletli gerçekleştirmek için de kullanan kişiydi. Haksızlıklar ve kötülöklere karşı güçlerini kullanmaktan çekinmeyen birisidir. Cezalandırıcıdır. Efsanede a. sütü ve parayı suya çevirir. Su, Anasır-I Erbaa ya da Dört Unsur İnanıcı ile yakından ilintilidir. Bu inanca göre marifet ehli olan arifler sudan yaratılmıştır. Arifler bilgili, görgülü olaylar arasında bağlantı kurabilen kimselerdir. Ak Sakallı kendisine karşı hakkaniyetle davranmayan, sözünü tutmayan büyük ve ortanca kardeşin tutumuna karşı sütü ve parayı suya çevirmesi, arif olan kimselerin yapılan davranış ile sonucu arasında bağlantıyı anlaması gerektiğine vurgu yapar.

4.7. Ilgar Olmak ve Don Değiştirmek

Ak Sakallı özel yeteneği ile kargaları keçilere dönüştürme yeteneğine sahiptir. Dizginlerinden boşanmış at gibi atılğanlıla hareket eden Ak Sakallı'nın don değiştirerek ata dönüştüğünü, adeta gideceği yere uçarak gittiğini görüyoruz. Şamanlar, "ruh ve "bedenden sıyrılmışlık" durumundan bu dünyada iken yararlanabilirler. Sihirli uçuş hem esrimenin hem de ruhun bedenden özerkliğinin dile gelişidir. Evren Ağacı'na tünemiş kuşlar insan ruhlarını temsil eder (Eliade, 1999: 521-525). Yine Türk inanç yapısına eklenen animizm içerisinde her varlık, birden fazla görünüşe sahip olabilir; fakat bunlar geçicidir. Cismin asıl özelliği değişmez. Türk efsane ve masallarında, şekil değiştirme motifine ilişkin olarak "donuna girmek" deyimini kullanılır. Bu efsane ve masallarda sıklıkla, "geyik donuna girmek" ve "turna donuna

girmek” ten söz edilmektedir. Genellikle don değiştirme motifi bir hayvanın donuna girme biçiminde görülmektedir (Boratav, 2000: 109). Bu konuyla ilgili olarak, Kaygusuz Abdal’ın, şeyhi Abdal Musa’ya nasıl mürit olduğunu anlatan ve Bektaşiler arasında çok tanınan bir hikâye oldukça önemlidir. Rivayete göre, Alaiye Beyinin oğlu Gaybi Beğ adamlarıyla ava çıkar. Bir ara güzel bir ahu göreyerek adamlarından ayrılır. Bir süre kovaladıktan sonra ön bacağından yanından onu okla yaralamayı başarır. Fakat ahu koşmaya devam ederek Abdal Musa’nın Tekkesi’nden içeri girer ve kaybolur. Dervişler ahuyu görmediklerini söyleyip bir de şeyhlerine başvurmasını bildirirler. Gaybi Beğ, meydan denilen salona girer ve Abdal Musa’yı postunda otururken bulur. Kendisine durumu anlatır. Abdal Musa cüppesini yukarı kaldırır ve koltuğunun altındaki oku gösterir. Şaşkına dönen Gaybi Bey, affını ve müritliğe kabulünü ister (Ocak, 1983: 155).

4.8. Ateşe Hükmetmek, Ateşle İyileşmek, Nazarlardan Sakınmak

Güneş (ateş) Türk toplulukları arasında kutsal sayılmış ve ona karşı büyük saygı gösterilmiştir. Altaylıların inancına göre göğün altıncı katında Gün Ana oturmaktadır (Bayat, 2005: 67). Şamanizm inancına göre ilk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı Ülgen onlara et yemeyi buyurduktan sonra ateşe ihtiyaç duyulmaya başlanmış, gökten inen biri siyah ve biri de beyaz iki taşı birbirine sürterek ilk ateş elde edilmiştir. Çakmak taşından elde edilen bu ateş, kutsal bir ateştir. Şamanlar ateşin hakimidirler, Ateşin ruhunu özümseyebilirler (Eliade, 1999: 513-19). Zedüştlükten, eski Türk inançları arasında ateşin temizleyiciliği yaşamı yenileyici gücünün olduğuna duyulan inanç da geçmiştir. Şamanların ateşe bakıp kehanette bulunmaları eski bir gelenektir. Ateş falı; ateşin alevlerine, közlerin duruşuna, odunun ısıklık seslerine göre geleceği keşfetmeye çalışmaktır (İnan, 1995: 66,159).

Kıbrıs’ta özellikle zeytin dalı yakarak tütsülenmek nazardan sakınma ve ateşin sağültücü gücünden yararlanmaya günlük yaşamada sıklıkla rastlanmaktadır. S. Malov’un 1915 yılında Aksu şehrinde izlediği Şaman ayininde tütsülenmenin sağültüm amacı ile kullanına güzel bir örnek oluşturmaktadır. İlginçtir örnekteki şaman da islamı benimsemiş, ancak eski geleneği İslam anlayışı ile kaynaştırmış biriydi:

“Bakşı(Şaman E.S.) abdesi aldı, çalgıcılar ateş yanında davul ve teplerini kurutuyorlardı. Bakşı ekmeğe üzerine Arapça dua okudu, orada bulunanlar hep “amin” diyerek ekmeği yediler. Bakşı tuğ yanına oturup biri Arapça biri Türkçe iki dua okudu. Tütsüyü tutan biri tuğa yapışıp duran hastayı tütsüledi...” (Aktaran İnan, 1995: 111-112).

Ak Sakallı /Şaman’ın ateşe hükmetmesi özellikle Bektaşi/Kızılbaş efsanelerinde en sık geçen ve belirgin şamanist motiflerden birisidir. Ateşin yakıcılığına karşı koyabilme gücü şamanların başlıca ilgi alanlarından idi. Menakıbu Kudsiye’de isyan sırasında Baba İlyas’ın Cat köyündeki zaviyesinin ateşe verildiği ve beşikte olan bir

çocuğun telaşla içerde unutulduğundan bahsedilir. Üç gün yanan ateşin ortasında kaldığı halde bir şey olmamış, üçüncü gün çocuk kurtarılmıştır (Menâkıbu 'l-Kudsiyye,45-46). Efsanede Ak Sakallı, kendisi için fedakârca fırına konulan çocuğu ateşten koruyor ve bu fedakârlık karşısında ailenin mutluluğuna mutluluk katıyor.

5. Sonuç

Ulusal/toplumsal bilincin ürünü ve aracı olan efsaneler, zaman içerisinde değişime uğrasalar da geriye kalan tortular içerisinde tarihsel olarak oluşmuş özgün dini simge-motifleri aracılığı ile kuşaktan kuşağa naklediler. Ak Sakallı Efsanesi'nde tespit edilen dini simge-motiflerin İslam öncesi Türk geleneklerinin günümüze kadar taşındığını göstermektedir. Efsanelerin içerikleri, Sunni İslam tarafından benimsenirse de geri plandaki büyük mirasın aktarmayı başarabilmiştir. Bu başarıda özellikle efsanelerin, aile ve topluluk içerisinde sürekli tekrarlanmaları etkili olmuştur. Ancak esas başarı, yaşanan acılar, hastalıklar, kederler ve ölümlerin acıların yükü hafifletici ve yaratıcı yanıtlarını yüzyıllardan beridir sunmalarıdır. Ölümüşlerle henüz doğmamışlar arasındaki tarihsel bağ, bu yolla kurulmaya devam etmektedir.

Kutlu hayvan veya totem olarak tavşan, geçmiş ve günümüz arasında süregelen bağın açık kanıtıdır. Uzak geçmişte olduğu gibi zulme ve tutsaklığa karşı kutsanan yüce dağ figürü yakın geçmişte Kıbrıs Türklerinin varoluş mücadelesinde sığınılan yer olarak önemini göstermiştir. Bir ada ülkesi Kıbrıs'ta göç, yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Tavşan motifinde yavrularına yuva arayan anne-baba imgesi, gündelik yaşamda birebir Kıbrıslı Türkleri tavırlarıyla örtüşmektedir. Çağlar boyunca gizem ve metafizik olarak önemini sürdüren sayılar, bu özelliklerini efsane ile günümüze taşımıştır. Nazar inancı ile birleşen zeytin dalı ile tütsülenme Kıbrıslı Türkler arasında gündelik yaşamın bir parçasıdır ve kökenleri çalışmada gösterildiği gibi Hayat Ağacı inancına kadar geri gitmektedir. Büyüklere saygı Türk geleneği içerisinde altın bir kuraldır. Sözlü kültürün hakim olduğu çağlarda toplumsal deneyimlerin biriktiği merkezler olan yaşlılar yol gösterici, Ak Sakallı Efsanesi'nde olduğu gibi ilahi adaletin temsilcisi olarak simgeleştirilirken, bireylerin davranışları ile bu davranışların sonuçları arasındaki ilintiye dikkat çekmekte ve bunun önemini bize vurgulamaktadır. Ateşe hükmetme, don değiştirme gibi motiflerse gelenek- güncel arasında bağın zorlamadan uzak gerçekliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak çalışma boyunca üzerinde durduğumuz motifler, modernleşme sürecinin mikro evrenleri gölgeleyen gelişiminin gerisinde tortu şeklinde geçmişten günümüze taşınan özgünlüklerin varlığını ortaya koymaktadır. Ak Sakallı Efsanesi'nde yer alan ve yukarıda tespit ettiğimiz simge-motifleri daha derinlemesine incelemeye tabi tutmak mümkündür. Ancak biz burada motifleri ana metinden ayırırken yapıbozum yoluyla metin dışında akılcı olarak yeniden inşa etmeye, anlamlandırmaya çalıştık. Böylece Alevi Türkmen inanç ve duygularını en iyi şekilde yansıttı-

ğına inandığımız motiflerin, geleneksel olarak sözlü kültür içerisinde nasıl yüzyıllar boyunca süregeldiğini, aktarıldığını, zenginliğini, Kıbrıslı Türklerin kozmogonisini, dünya algısını, yurt ve insan sevgisini, insanın toplum ve çevre içerisindeki yerini nasıl detaylandırdığını özlüce ortaya koymayı başarabildik. Alevi-Türkmen kültürü içerisinde kökleşmiş geleneğin ifşası, doğal olarak çağlar boyunca Kıbrıslı Türkleri “*oldukça cahil*” gören, edebiyatının olup olmadığını tartışma konusu yapan ve sonunda Kıbrıslı Türklerin bir “*edebiyatının bulunduğu söylenemez*” savını ileri sürenlerin iddialarını (Kızılyürek v.d.) açık ve seçik çürütmektedir.

Kaynakça

- ANDERSON, B. (2006). *Imagined Communities*, Verso, Londra.
- ARSLAN, H.E. (2002). *Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2*, Ankara.
- BARKAN, Ö.L. (1942). *Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi*, s. II, Ankara, s. 279-304.
- BAYAT, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*, Karam Yayınları, Çorum.
- BONNEFOY, Y. (2000). *Mitoloji Sözlüğü*, Yayına Hazırlayan: Levent Yılmaz, Dost Kitapevi, Ankara.
- BORATAV, P.N. (1978). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, P.N. (2000). *Halk Edebiyatı Dersleri*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- BOZKURT, F. (2005). *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİ, E. (1995). *Menâkıbu 'l-Kudsîyye*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- DELEUZE, G. ve GUATTARİ, F. (2004). *Felsefe Nedir?*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ERGUN, M. ve İBRAHİMOV, G. (2000). *Başkurt Halk Destanları*, Türksoy, Ankara.
- ELİADE, M. (1992). *İmgeler ve Simgeler*, Çev. M.A.Kılıçbay, İmge, Ankara.
- ELİADE, M. (1999). *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge, Ankara.
- ERÖZ, M. (1977). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık*, İstanbul.
- FİSCHER, E. (1985). *Sanatın Gerekliliği*, Ankara.
- FREUD, S. (1998). *Totem ve Tabu*, Çev. Niyazi Berkes, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul.
- GAZİOĞLU, A.C. (1990). *The Turks in Cyprus (1571-1878)*, Rustem, Lefkoşa.
- GEERTZ, C. (1973d). Religion As a Cultural System. *In The Interpretation of Cultures*. Pp. 87-125. New York: Basic Books.
- GELLNER, E. (1983). *Nations and Nationalism*, Ithaca, New York.
- GÜRKAN, H.M. (2006). *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*, Galerî Kültür, Lefkoşa.
- HAVİLAND, W. (2002). *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs, İstanbul.
- HOFFMAN, J. (1995). *Beyond The State*, Polity Press, Cambridge.
- İNAN, A. (1954). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İNAN, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- İNAN, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KIZILYÜREK, N. ve diğerleri. (1990). *Turkish Cypriot Identity in Litarature*, Fatal, Londra.
- KİTAPÇI, Z. (1988). *Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler*, Konya.
- KÖSE, T. (2015). Etno-dinsel kimliklerin psiko-kültürel dinamikleri: türkiye'de alevi kimliği uyanışının duygusal boyutları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 74, Ankara.
- NADEL, S.F. (1951) *The Foundations of Social Anthropology*. Free Press: New York.
- MALİNOWSKİ, B. (1998). *İlkel Toplum*, İstanbul.
- MICHELET, J. (1982). *Oeuvres Complètes*, Flammarion, Paris.
- OCAK, A.Y. (1983). *Bektaşî Menkıbelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul.
- OCAK, A.Y. (1996). *Babailer İsyanı*, İstanbul.
- OCAK, A.Y. (2002a). *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim*, İstanbul.
- OCAK, A.Y. (2002b). *Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim*, İstanbul.
- ÖGEL, B. (1971). *Türk Mitoloji I*, Ankara.
- ROUX, J.P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul.
- SADRAZAM, E. (1993). *Kıbrıs Toplumsal Kuruluşunun Tarihsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1993, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- SAKİN, O. (2010). *16.Yüzyıl Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu'da Türkmen ve Yörükler, Boylar, Kabileler, Cemaatler*, Ekim Yayınları, İstanbul.
- SCHİMMELE, A. (2000). *Sayıların Gizemi*, Çev. Mustafa Küpeşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- VEYİS, S. (1988). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınları, İstanbul.

Kaynak Kişi:

- K.1. Bahaddin Ünveren, Doğum Tarihi 1941, Susuz-Baf, Kaynak Kişinin Efsaneyi Öğrendiği Kaynak: Dede Mulla Mustafa (1878-1968)